

KOMANDANTILEGJENDAR: NDËRTIMI I NJË MASTER-NARRACIONI SHQIPTAR NË KOSOVËN E PASLUFTËS*

Nga Anna Di Lellio ** dhe Stephanie Schwandner-Sievers ***

ABSTRAKT. Konstruktimi në vazhdim pas lufte i dëshmorëve, kujtesës dhe kombit shqiptar në Kosovë ka prodhuar trope ikonike të rezistencës militante të unitetit dhe të pavarësisë kombëtare. Ky vlerësim kritik interpretues, i mbështetur në vite të tërë të angazhimit etnografik dhe politik të autorëve me shqiptarët e Kosovës së pasluftës, fokusohet në krijimin e një master- narrative të përqendruar në “flijimin sublim” të udhëheqësit kryengritës të UÇK-së, Adem Jashari, i njohur si “Komandanti Legjendar”. Ai po ashtu mëton të gjurmtojë zërat disonantë me këtë master narrative, duke i sprovuar kontestimet ndasive rurale-urbane, politike dhe gjinore në shoqërinë kosovare-shqiptare. Ai konkludon se pikëpamja e ngushtë ndërkombëtare në kuptim qoftë të “viktimitës”, apo “shkaktarëve”, ka kontribuar në konsolidimin e kësaj narrative të fuqishme, kremtimit të veprimit shqiptar në rezistencë militante dhe në mbylljen e debatit publik brenda shoqërisë shqiptare.

Ky artikull fokusohet në ndërtimin e një master-narracioni gjithëshqiptar në Kosovën e pasluftës, një vijë rrëfyese për një vend të pavarur që mbart po ashtu një identitet kolektiv nacional. Kosova nuk është shtet i pavarur dhe nuk është më as pjesë e Serbisë dhe Malit të Zi, por mbahet në kujdestarinë e Organizatës së Kombeve të Bashkuara. Statusi i saj politik është çështje e kontestuar, negociimi i së cilës është e ndikuar nga kuptime historike dhe identifikime nacionale konkurruese. Këtu kemi

* Ky artikull u botua së pari në anglisht në revistën *Nations and Nationalism*, Vëll. 12, Nr. 3, Korrik 2006, fq. 513-529. Autorët i janë mirënjohëse Avni Spahiut, drejtor i Radio Kosova, për përkthimin e artikullit në shqip, si edhe Enis Sulstarovës dhe Artan Pulos për punën e tyre të kujdesshme në redaktimin e tekstit. Të drejtat në gjuhën shqipe për këtë artikull i janë dhuruar me mirësjellje nga Blackwell Publishers revistës *Përpjekja*. Falenderimet tona janë për shqiptarët që mbështetën këtë projekt. Për komentet kritike ndaj varianteve të mëparshme të artikullit falenderojmë Daniela Gobetti, Daniel Levy, Garry Marvin, Guenther Roth, Ruth Seifert and Allan Silver. Fotografitë (figurat 1 dhe 2) janë marrë prej autoreve.

** Studjuese e pavarur, Nju Jork

***Shkolla e Studimeve Silavonike dhe e Europës Lindore, University College Londër

ofruar një qasje kritike mbi ngritjen e një narrative homogjenizuese në shoqërinë shqiptare, një temë kjo së cilës nuk i është kushtuar vëmendje akademike ndërkombëtare deri më tani. Ne jemi përqendruar në një ngjarje të vetme simbolike, masakra¹ e familjes kryengritëse të Jasharëve, të vrarë në fshatin Prekaz në mars të vitit 1998, në luftë me trupat serbe. Kjo nuk ishte masakra e vetme apo më e madhe gjatë konfliktit të fundit, por ky është vendi ku ndërthuren shumë rrëfime. Kjo nuk është një ngjarje e vetme ngaqë rrëfimi i njerëzve të përfshirë, të lindur dhe të rritur në rajonin rural kryengritës të Drenicës, nuk fillon aty. As vdekja dhe shkatërrimi i shtëpive të tyre nuk është mbarimi i rrëfimit: menjëherë pas asaj ngjarjeje lufta u përhap dhe u intensifikua; filloi gjithashtu një fushatë në media, letërsi, arte, historiografi dhe në ceremonitë publike për të prodhuar domethënie dhe kujtime të masakrës si simbol i çlirimit kombëtar shqiptar. Sot, ky simbolizëm ka mbështetje të fortë në imagjinatën shqiptare në komunitetet në Kosovë, më gjerë në rajonin e Ballkanit,² dhe në mesin e diasporës. Adem Jashari, i identifikuar si udhëheqës ushtarak i familjes dhe i rezistencës së armatosur të shqiptarëve, është bërë i njohur si *komandant legjendar*, figurë mitike që lidh brezat e kaluar dhe të ardhshëm me kombin. Vendi ku ai u vra me familjen e tij është cak popullor i një turizmi politik që ka marrë karakter të pelegrinazhit.³ Ne propozojmë se master-narracioni i një Kosove shqiptare të përqendruar në Prekaz dhe mbi Adem Jasharin magjeps identitetin shqiptar si një traditë mitike e rezistencës së armatosur kundër shtypësve të huaj, sidomos kundër serbëve pas aneksimit të vitit 1912 të provincës osmane të Kosovës. Kjo master-narrativë është ndërtuar nga 'sipërmarrës të kujtesës' (angl: 'memory entrepreneurs', Jelin 2003: 34), të cilët imagjinojnë dhe vendosin konkretisht në shoqërinë vendore, tradicionaliste dhe rurale. Përmes këtij procesi, të ndërtuar mbi ndërveprimin e fuqishëm të zisë private me atë publike, ata sjellin elemente me peshë të politikës së identitetit dhe u japin domethënie traumave kolektive të përvojës të luftës së fundit. Master-narracioni i ndërtuar kështu rezonon kundruall grupeve të ndryshme, ngaqë rikujton një vetëkuptim të përbashkët si një komb i shtypur që kërkon çlirim politik dhe psikologjik. Kjo po ashtu nxit kritikën, sidomos nën-narracione dhe kontestime që nuk përqafojnë aspektet mitike të luftës dhe rezistencës. Por, ajo nuk lë hapësirë për mospajtim publik, kurse homogjenizimi i dukshëm i identitetit kombëtar shqiptar që pason, përbën një pengesë ndaj pluralizmit dhe ekzistencës civile kombëtare. Ne argumentojmë se për të kuptuar se si është ndërtuar ky master-narracion kosovar, pse është aq i fuqishëm dhe cilët janë kufijtë e tij, duhen dëgjuar dhe diskutuar rrëfimet

1 *Fjalori i Anglishtes i Oksfordit* dhe ai Webster e përkufizojnë masakrën si 'vrasje të padallim të qenieve njerëzore' dhe si 'pësim masiv'.

2 Formimi i shteteve-kombe nga rënia e Perandorisë Osmane i ndau provincat administrative të banuara me shumicë të popullsisë shqipfolëse: Kosova, Janina, Shkodra dhe Manastiri. Bashkësia kombëtare gjithëshqiptare do të kishte përfshirë të gjithë pasardhësit e asaj popullsie dhe territorin e saj.

3 Temat lidhur me vendin e Jasharëve dhe të pelegrinazhit e kemi zhvilluar më në thellësi në një artikull tjetër (Di Lellio and Schwandner-Sievers 2006).

dhe zërat e shumtë lidhur me masakrën e Prekazit.

Hulumtimi ynë jep ndihmesë për studimin e nacionalizmit nga 'një perspektivë ngjarjeje' (Brubaker 1996: 21). Ne fokusohemi në dinamikën që ngjarja e masakrës së Prekazit ka gjeneruar brenda shoqërisë shqiptare të Kosovës dhe më larg, një 'fushë' të diferencuar, ku pozitat dhe qëndrimet politike konkurrojnë për hegjemoni (po aty: 60). Qasja jonë është ndërdisiplinore, mbështetur në një përdorim të gjerë të literaturës vendore, medias, arkivave të historisë gojore dhe të burimeve të komunikimit në internet. Ne po ashtu kemi gjurmuar për zëra dhe rrëfime individuale që nuk janë hasur në ndonjë forum publik apo që nuk janë ende interesante për mediat lokale, historiografinë, apo hulumtimin shoqëror dhe i kemi gjetur ato në qindra intervistas personale, biseda joformale dhe në observimet e pjesëmarrësve të bëra gjatë gjashtë hulumtimesh.⁴ Koha dedikuar punës në terren dhe ndërveprimi i vazhdueshëm me shoqërinë vendore na ka mundësuar të tejkalojmë heshtjen fillestare dhe herë-herë dyshimin e komunitetit dhe të pranoheshim në mesin e tyre me një lloj ngurrimi, por të gjenim edhe mikpritje nëpër shtëpi private. Kjo na ofroi një shans unik për të kuptuar marrëdhënien midis kujtesës, historisë dhe kombit, ashtu siç përjetohet dhe negociohet.

Gjatë hulumtimit të dinamikës së nacionalizimit të kujtesës, ne, po ashtu, kemi patur parasysh se asnjë studim i nacionalizimit nuk duhet t'ia pakësojë vlerën marrëdhënies midis identitetit kombëtar dhe shtetit. Gjatë viteve 1990, një identitet kombëtar shqiptar, duke shtruar kërkesa unike pronësore ndaj provincës së atëhershme jugosllave të Kosovës, u homogjenizua nga poshtë, por gjithashtu edhe nga lart: nga poshtë, përmes rezistencës popullore që mori formën e mosbindjes civile dhe krijimin e një shoqërie paralele shqiptare kundruall shtetit serb, madje edhe kur celulat e nëndeshme kishin filluar të planifikonin një luftë guerrile; nga lart, për shkak të shtypjes së drejtpërdrejtë shtetërore si dhe të politikave të përcaktimit të grupeve etnike dhe të drejtave e tyre. E drejta kushtetuese për autonomi nga Jugosllavia dhe identifikimi me një traditë të shpallur shqiptare 'të durimit dhe maturisë kundruall dominimit' (Rugova 1994: 130) karakterizuan këtë identitet kombëtar. Master-narracioni gjithëshqiptar i përqëndruar te Jasharët është i ndërtuar në kontekstin e protektoratit ndërkombëtar që qeveris Kosovën që nga viti 1999, së pari vetëm dhe nga viti 2002 bashkë me institucionet e përkohshme të vetëqeverisjes. Fuqia dhe drejtimi i politikës së identitetit fuqizohet nga një rregullim i veçantë institucional që aktualisht qeveris shqiptarët në Kosovë, ku mungesa e shtetësisë është gjithashtu një pengesë ndaj debatit të brendshëm:⁵ 'ne nuk mund të merremi tani me lirinë e shprehjes, së pari duhet të jemi të

4 Kemi intervistuar disa qindra njerëz të moshave, gjinive dhe statusit të ndryshëm shoqëror në Kosovë dhe në diasporë. Prej tyre, 100 janë intervista formale, që ndryshojnë nga komente të shkurtra në biseda më të gjata, shpesh të përsëritura gjatë viteve. Po ashtu, kemi bërë intervista të pastrukturuara grupore dhe familjare, si dhe hulumtime sistematike me fokusim grupor. Etnografia jonë përfshin edhe administratorët ndërkombëtarë.

5 Kur ndodh që të ketë ndonjë debat intelektual mbi identitetin kosovar, siç ka ndodhur shkurtimisht në javoren 'Java' gjatë vitit 2001/2, ata fokusohen midis Kosovës dhe Shqipërisë, kurse kulti i Jasharit the kujtimet e luftës nuk vihen në dyshim.

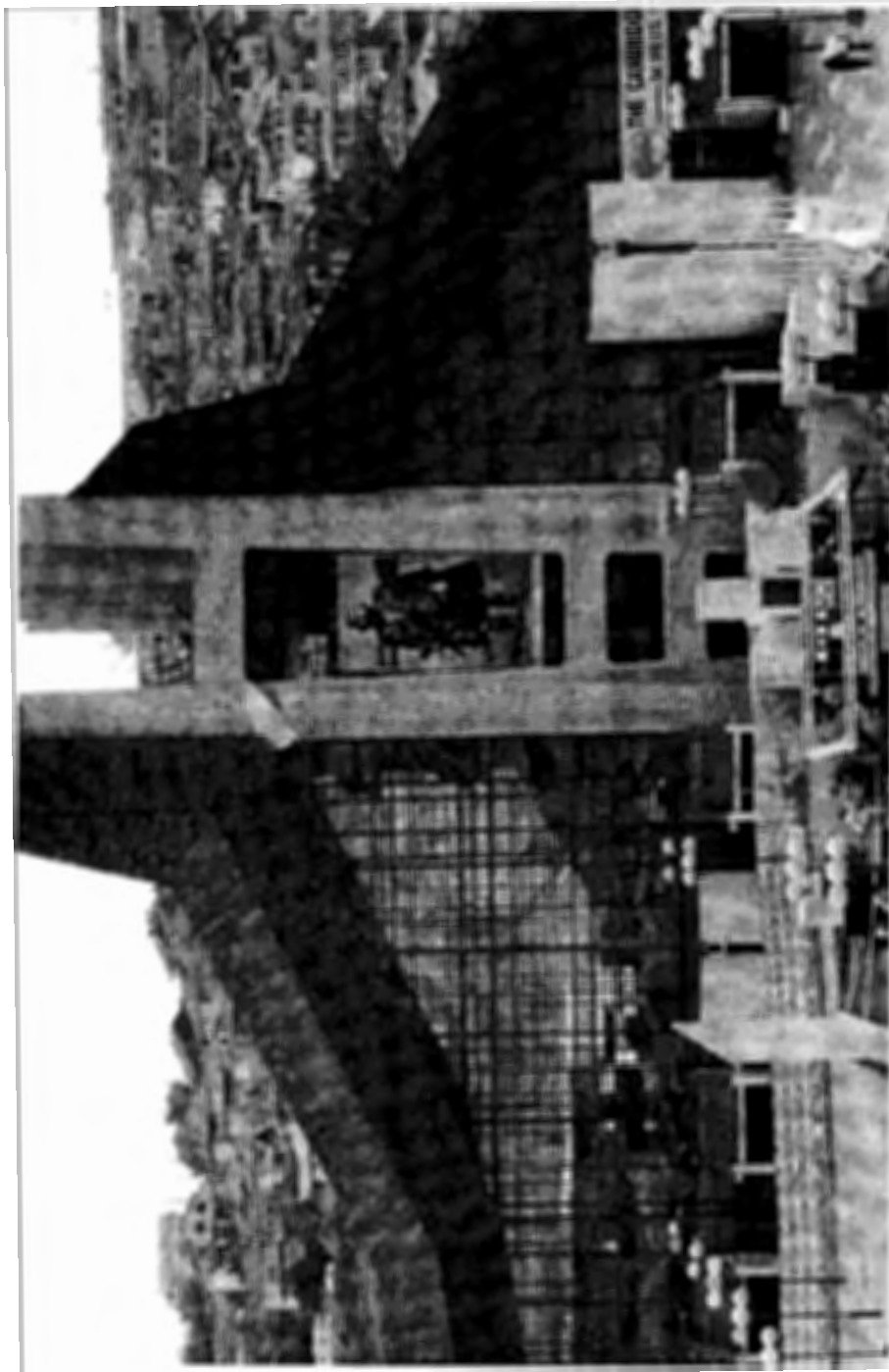
pavarur', është komenti i një mësuesi.

Shqiptarët në Kosovë shqetësohen me vetëvendosjen dhe pavarësinë, një qëllim ky që ata besojnë se është një e drejtë në pajtueshmëri me kornizat ligjore dhe politike të shkolonizimit. Prania në vazhdim e një protektorati ndërkombëtar mishëron mohimin e kësaj aspirate. Ajo përkthehet si një shtet surrogat që përbën shoqërinë civile si një objekt të protektimit, mësimit dhe rregullimit, por jo si një veprim i pavarur, me histori të vetën. Kjo gjë ka ngushtuar fokusimin e aktorëve vendorë të një bërthamë thelbësore e pavarësisë si shtetësi e fituar përmes luftës heroike kundër dominimit të huaj. Kjo ka mbajtur kritikën në sipërfaqe dhe ka përforcuar forcën unifikuese të master-narracionit. Në fjalët e një gazetari të shquar vendor, 'ishin ndërkombëtarët ata që shtynë shqiptarët drejt folklorit'. Ndonëse nuk ka dëshmi se shqiptarët janë të shurdhër ndaj vlerave të demokracisë dhe të drejtave të njeriut, kontrolli vendor mbi territorin dhe sigurinë, dmth. shtetësia e pavarur e Kosovës ka përparësi ndaj respektimit të larmisë, aq më pak ndaj pakicave etnike.

Komandanti legjendar

Ngjarjet që filluan mitin e Prekazit dhe të komandantit legjendar Adem Jashari ndodhën gjatë tri ditëve, nga 5 deri më 7 mars 1998. Adem Jashari ishte në mesin e themeluesve të një organizate të vogël klandestine: Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës, apo UÇK. Ky grup i armatosur luftonte për pavarësi nga Jugosllavia, pas anulimit të autonomisë së Kosovës nga ana e Beogradit, dhe mori përgjegjësinë për disa sulme ndaj policisë. Aksionet e tij thyen 'armëpushimin' e arritur më 1991 midis shtetit serb dhe shoqërisë së vetëquajtur të pavarur dhe paralele shqiptare. Adem Jashari, i identifikuar nga shërbimet e sigurimit serb si udhëheqës i UÇK-së, ishte në kërkim shumë kohë para marsit. Policia ndërmori sulmin e parë të rëndë kundër shtëpisë së familjes Jashari në dhjetor 1991, por u dëbua nga rezistenca e fortë e papritur e banorëve të saj. Në një rrethim të dytë të shkurtër, më 22 janar 1998, ata plagosën vajzën e tij të mitur Iliriana dhe mbesën Selvete. Edhe kësaj radhe, Jashari i iku arrestimit. Rrethimi i fundit pasoi disa ditë pas aksionit të dhunshëm policor njëzet e katër-orësh në fshatrat e afërta të Likoshanit dhe Qirezit, në hakmarrje të hapur ndaj një aksioni të mëhershëm të UÇK-së nga fundi i shkurti, kur guerrilët lokalë u zunë pritë dhe vranë pesë policë. Bastisjet shtëpi më shtëpi për autorët e atij sulmi rezultuan në vdekjen e njëzet e tre shqiptarëve, përfshirë një grua shtatzënë dhe dhjetë meshkuj të një familje që nuk kishin lidhje me UÇK-në; kjo ishte vrasja e parë në shkallë të gjerë e civilëve, kurse niveli i egërsisë i zuri të gjithë në befas.

Më 5 mars, një forcë e madhe e forcave të përziera serbe, përfshirë policinë dhe forcat speciale të armatosura me artileri të rëndë, mbyllën vendin përreth lagjes Jashari dhe sulmuan. Sulmi përfundoi tri ditë më vonë, me një të vdekur dhe disa të plagosur në anën e policisë dhe pesëdhjetë e një të vdekur në familjen e madhe Jashari. Njëzet trupa, disa të djegur dhe të paidentifikueshëm, ishin e tëra që mbeti nga familja e ngushtë. Besarta, bija njëmbëdhjetë-vjeçare e të vëllait të Adem Jasharit, Hamzës,

Adem Jashari me shikim mbi Prishtinë, maj 2004.

ishite e mbijetuara e vetme.⁶

Përfaqësimi i Adem Jasharit si komandant legjendar filloi menjëherë pas ngjarjes, kur ai u shndërrua në një pikë bashkimi për rekrutët e UÇK-së në Kosovë dhe jashtë. Në fillim, kishte një konfuzion lidhur me lajmin. Duke kapitalizuar në këtë, pjesëtarët e UÇK-së përhapën fjalë mbi ikjen dhe shpëtimin e mrekullueshëm të Adem Jasharit.⁷ Ata krijuan imazhin e komandantit më të lartë se jeta dhe i ndihmuan mitit të jetës së pavdekshme të heroit, duke e lidhur atë me kryengritësin shqiptar në fillimin e shek. XX, Azem Galicën, i cili besohet se ishte gjallë edhe pas vdekjes së tij aktuale. Besarta ofroi dëshminë e vetme të këtyre ngjarjeve, të cilat shpejt u konsoliduan si rrëfim koherent heroizmi përballë një armiku shumë më të fuqishëm. Ajo rrëfente se të gjithë Jasharët morën pjesë në betejë, përderisa 'axha Adem' këndonte këngë patriotike (Colvin 1998; Hamzaj and Hoti 2003: 915). Rrëfimi mbi masakrën u shërbeu si material mësuesve vendorë dhe gazetarëve, të cilët brenda natës u bënë historianë kombëtarë dhe pa humbur kohë artikuluan temat e mitit - rezistencë deri në vdekje, flijim për dashurinë ndaj atdheut dhe pavdekësi - përmes një prodhimi të pasur të rrëfimeve gojore dhe letërsisë së shkruar. Tashmë nga lajmet e hershme të shtypit, Jashari doli si 'ndërtues i një epoke të re' (Zëri 1998: 21), kurse ngjarjet e marsit 1998 u bënë 'pikë kthese' që ndryshonte kahjen e historisë nga shtypja drejt lirisë.

Pas luftës, riprodhimi shoqëror i legjendës së Jasharit u bë i gjithëpranishëm dhe kjo duket në vendosjen e emrit të tij shkollave, kazermave, shesheve dhe rrugëve anembanë Kosovës. Ka shumë paraqitje të Adem Jasharit si luftëtar trim nëpër këngët popullore, kartolina, kalendarë, medalje, postera, pllaka bakri, orë, fletore shkollore, apo suvenire të tjera. Të bëra me qëllim të inkurajimit të mirënjohjes ndaj tij, ato shiten në shitoren e suvenireve në Kompleksin Përkujtimor të Prekazit, një park që përfshin të tri shtëpitë e bombarduara të familjes Jashari dhe varrezat aty afër (shih figurën 1). Për një numër të madh shqiptarësh nga rajoni dhe jashtë tij, ky vend është një altar dhe shenjtëria e tij është e përcaktuar, në kuptimin durkheimian, nga fakti i thjeshtë se ky vend dhe njerëzit e tij janë veçuar nga e zakonshmja, profania. Murat Jashari, nipi i Adem Jasharit, interpreton në mënyrë të ngjeshur dhe të qartë përpjesëtimin mitik të rrëfimit të familjes së tij:

Çdo komb ka një shenjtor dhe një histori që është themeli që formon shoqërinë, bazën e saj. Rrëfimi i familjes sime është një hallkë e zinxhirit, një lëvizje historike. Historia është një zinxhir që i ka rrënjët tek lufta e shqiptarëve, Azem Galica, Shaban Polluzha dhe të tjerët. Shqiptarët kanë qenë përherë nën shtypjen e huaj, qoftë nga

6 Organizatat për të drejtat e njeriut (KMLDNJ 1998; Amnesty International 1998; Humanitarian Law Center 1998), si dhe mediat botërore, hulumtuan mbi ngjarjet në Prekaz. Policia serbe raportonte se Jasharët sulmuan policinë dhe jo e kundërta. (Federal Republic 2000: 346).

7 Intervistë me themeluesin dhe komandantin e UÇK-së, Rexhep Selimi, Prishtinë, 9 nëntor 2004.

Turqia, Austria, Serbia dhe ka pasur shumë momente të luftës për liri: kjo është çështja shqiptare në Ballkan.⁸

Mitin themelor të Jasharit e mbajnë gjallë anëtarët e familjes, ish-luftëtarët e UÇK-së, të cilët kur u çmobilizuan u shndërruan në organizatën mbrojtëse civile Trupat e Mbrojtjes së Kosovës apo TMK, shoqatat e veteranëve, politikanët, mësuesit ruralë dhe gazetarët. Shumë nga këta sipërmarrës të kujtesës jetojnë në qytete dhe në kryeqytet, Prishtinë, por janë, në masë të madhe, nga rajoni rural qendror i Drenicës, vendlindja e Jasharit dhe nga rajonet e Dukagjinit dhe të Llapit, ku shtypja shtetërore është ushtruar shumë më fuqishëm nga qeveria qendrore jugosllave dhe ku, gjatë luftës, ka ndodhur brutaliteti më i madh. Ata angazhohen në krentrimin e kultit të Jasharit përmes ceremonive dhe përkujtimeve, ngritjes së fondeve, duke rrëfyer tregimin përmes të gjitha formave të medias dhe duke shkruar historinë nëpër libra komerciale dhe arsimore. Nën sponsorizimin e Zyrës së Kryeministrit, krentimi vjetor i masakrës së Jasharëve është bërë krentrim kombëtar, një ngjarje treditore me paradë të stilit ushtarak nga ana e TMK-së; një tubim solemn me ftesa i sponsorizuar nga Zyra e Kryeministrit (që nga viti 2003); si dhe një paradë gjatë tërës natës me muzikë dhe valle tradicionale përreth zjarresh. Këto ngjarje mbulojnë gjerësisht nga të gjitha mediat e Kosovës, kurse stacioni televiziv publik sjell transmetim të drejtpërdrejtë. Nuk ka asgjë unike në Kosovë në këtë konstruktiv të legjendës kombëtare. Në mënyrë që të mbështesin kërkesën e tyre për shtetësi, shumë grupe të tjera kanë krijuar lidhje me ngjarjeve të vona historike me një të kaluar më të largët, por dhe më të veçantë. Ashtu si miti themelues i betejës së Tel Hait dhe heroi legjendar Trumpeldor i viteve 1920 të Shoqërisë Jezuite të Palestinës (Zerubavel 1994), dhe ashtu si rrethimi dhe beteja e Alamos në vitin 1836 në Teksas me epikën e vdekjes së Deivid Krokot (Brear 1995), rrëfimi i Prekazit dhe Adem Jasharit sjell një narracion shumë të fuqishëm dhe lidhje me kujtesën. Të gjitha këto masakra shënojnë një shkëputje me të tashmen dhe japin një cytje për veprime të reja të mbështetura në një të kaluar të caktuar frymëzuese. Protagonistët u vranë, por nuk përfaqësohen si të humbur; ata nuk konsiderohen viktima, por heronj që nuk pranojnë të dorëzohen. Ata, në fakt, quhen 'dëshmorë të kombit', që nuk është e njëjtë me *shahitin* (martirin islamik të Xhihadit), ndonëse Jasharët, si dhe pjesa dërmuese e shqiptarëve në Kosovë, janë myslimanë. Ata janë dëshmorë në kuptimin burimor të 'dëshmisë së kauzës', që është e pranishme në teologjitë e krishtera dhe islame: ndonëse atyre iu mohua kombësia, ata dëshmojnë me martirizimin e vet se kombi ekziston.

Figura e Adem Jasharit i kishte të gjitha elementet vendimtarë për t'u shndërruar në legjendë. Në kontekstin e kohës, sidomos të vitit 1998, kur më shumë se 300 civilë shqiptarë u vranë nga forcat serbe në 'masakra të rëndomta',⁹ Prekazi qëndron i

8 Intervistë me Murat Jasharin, Prekaz, 19 nëntor 2004.

9 Huazuam termin 'masakër e zakonshme' nga historianë që shkruajnë për vrasjen nga ana e ushtrisë gjermane të mijëra civilëve në Italinë e okupuar (1943-45) dhe në kontekst të një lufte që nuk bënte dallimin mes civilëve dhe luftëtarëve. Numri i civilëve të masakruar në Kosovë gjatë vitit 1998 mbështet në shënimet e KMLDNJ dhe Human Rights Watch mbi vrasjet e civilëve në Lybeniq, Poklek i Ri, Rrasa e Zogut, Rahovec, Dragobil, Rançë, Galicë, Klinë and Abria e Epërme.

veçuar si një rast i jashtëzakonshëm. Jasharët thjesht nuk u pushkatuan, ata iu përgjigjën zjarrit me zjarr. Adem Jashari u bë simboli i parë i një lloji tjetër të shqiptarit nga ai i shtypur, por paqësor që dominonte gjatë viteve 1990; ai shënoi një ndryshim të rëndësishëm në qëndrimet popullore, sepse shqiptarët ndoqën shembullin e tij dhe u bashkuan me mijëra si vullnetarë në kryengritjen e armatosur. Legjenda e Adem Jasharit paraqet kështu një kundër-narrativë ndaj asaj të viktimizimit dhe akomodimit me armikun. Një kadet i ri i TMK-së përshkruante atë që ndjente gjatë vizitave të tij të shumta në Kompleksin e Prekazit si ndjenjë të krenarisë kombëtare, 'atje ne të gjithë ndjehemi krenarë që jemi shqiptarë', është një koment që dëgjohet edhe nga shumë vizitorë të tjerë tek vendi i shenjtë i Jasharëve.

I lindur dhe i rritur në shoqërinë rurale të rajonit të Drenicës, Adem Jashari identifikohet lehtë nga figurat e tjera heroike vendore; ai është mishërim i përkryer i imazhit të 'patriotit të vërtetë shqiptar' në kundërshtim me 'korruptimin e hamendësuar jugosllav' të popullsisë urbane përmes dhënies së përfitimeve politike dhe financiare nga ana e shtetit. Në një mënyrë fare moderne, ai sikur e kishte konstruktuar veten si figurë legjendare. Thuhet se stili i tij ishte ai i prijësit kryengritës kundër osmanëve, Çerçiz Topullit. Nipi i tij, Bashkimi, i cili i shpëtoi rrethimit në ditën e parë të sulmit, rikujton se në mëngjes Adem Jashari këndonte këngë patriotike, një prej tyre nga filmi i vitit 1979, *Liri a Vdekje*, një biografi filmike popullore mbi Topullin (Hamzaj and Hoti 2003: 103). Dëshmi të tjera e kujtojnë atë si njeri që fliste me fjali teatrale ku ia kërkonte rasti, si në fjalimin mbajtur para shokëve të tij pas sulmit policor në Likoshan: 'ju sot jeni plagosur që ne të jemi nesër të lirë'.¹⁰

Zhvillimi i legjendës së Adem Jasharit pas vitit 1998 shpalos fatin individual të heroit duke e vënë atë në kornizën e një leksikoni kulturor dhe politik të veriut të Shqipërisë/Kosovës, që rezonon në veçanti me popullin nga viset rurale. Sugjerimet rurale tradicionaliste janë të ndërthurura me vetëdije në një narrativë thelbësore, në mënyrë që legjenda të tregohet dhe ritregohet në stilin vendor të këngëve folklorike epike. Ata këndojnë vendin, Drenicën, 'malet', dhe pajisjet tipike të heronjve luftëtarë shqiptarë: pushkën, nganjëherë çiftelinë, kullën dhe odën, ku pleqtë rëndom recitojnë epikën heroike të patriotëve kryengritës shqiptarë (Halimi and Shala 2000: 14). Të gjitha këto tema, të cilat janë me bollëk në folklorin shqiptar, përbënin një përvojë jetësore për Jasharët. Patriarku Shaban e dinte përmendësh epikën prej 15,613 vargjeve të *Lahutës së Malcis*, që e paraqet historinë e shqiptarëve nga viti 1863 e deri më 1913 si një luftë për liri. Ne e mësuam këtë nga një i afërt, babai i të cilit, mësues, e solli këtë tekst në Drenicë në vitet 1950, kohë kur librat në shqip ishin ende të paligjshëm; si shumë të tjerë në atë kohë, e mësoi përmendësh këtë poemë për ta recituar në odë.

Në viset rurale anembanë Kosovës, oda ka qenë dhe vazhdon të jetë hapësira kryesore e shoqërizimit të burrave dhe ku arti i të rrëfyerit mbahet gjallë. Për një sipërmarrës të vjetër, i lindur në Drenicë dhe që mërgoi në Nju Jork në vitet 1960, oda ishte 'shkolla e jetës'. 'Çdo gjë që kam dëgjuar në odë ende është e ngulitur në kokën time', thoshte një ish-komandant i UÇK-së nga një fshat në komunën jugore të Gjilanit

10 Intervistë me veteranin e UÇK-së, komandant Sabit Lladrovci, Prishtinë, 7 mars 2005.

- 'Ende më kujtohet kur hyra për herë të parë në odë, isha 13-vjeç dhe ata po këndonin këngën e Fazli Graiçevcit,¹¹ dhe sot kur mendoj për këtë ende rrënqethem'. Një i ri 18-vjeçar nga fshati lindor i Therandës shpjegon, 'kur nuk kishim shkolla dhe ku nuk kishim ku të shkonim, ne rrinim në odë, ku mësonim mbi vendin, popullin dhe traditën tonë, dëgjonim këngë dhe rrinim me miq'.

Rrëfimet e treguara në odë, ashtu si këngët e reja të shkruar në nderim të Adem Jasharit, kremtojnë gjithashtu konceptin kyç të 'mbajtjes së fjalës së dhënë', 'besnikërisë' apo 'garantimit të zotimit', *besës*, që është nxjerrë nga ligji zakonor tradicional apo *Kanuni*. Ky koncept përshkruan obligimet dhe marrëdhëniet mes familjeve dhe me mikun, kërkon një solidaritet të brendshëm, besnikëri dhe përkushtim në sjellje dhe rezervim ndaj të huajit (Schwandner-Sievers 1999). Besa është në thelb të këtij koncepti të vullnetit apo 'amanetit' të të parëve, pasi që kërkon besnikëri të pafund, në këtë rast të luftës për çlirim, pavarësi dhe bashkim kombëtar, përtej jetës individuale dhe brez pas brezi. Në vazhdim të master-narracionit, Jashari bashkoi popullin shqiptar dhe i dha atij misionin e ndërtimit të kombit. Në librat e vizitorëve në Prekaz, shumë vizitorë e pranojnë hapur amanetin e Jasharit, zotimin e tij për 'pavarësi' dhe 'liri' si një trashëgimi, realizimi i së cilës u është besuar të gjallëve. Legjenda e Jasharëve është shembull se si një ligjërim i ri kombëtar ka përvetësuar një koncept të mbështetur tradicionalisht në organizimin vendor, patriarkal shoqëror dhe ka bërë që një detyrim familjar, patriarkal ndërbrezor të marrë përmasat e një detyrimi kombëtar.

Zëra mospajtues

Si një ideologji kombëtare e rrënjosur, si faktikisht ashtu edhe figurativisht, në peizazhin tradicional kosovar, legjenda e Jasharit depërton paksa me vështirësi në qytete, sidomos në kryeqytet. Prishtina gjendet vetëm 30 milje larg Prekazit dhe si një qendër urbane është vetëm gjysmë shekulli e vjetër, por në shumë aspekte është botë tjetër nga Kosova rurale. Si qendër e qeverisë provinciale, e mediave dhe gjykatave, si dhe e universitetit më të madh, ajo përfitoi më shumë nga çdo qendër tjetër nga afërsia e saj me shtetin jugosllav dhe me strukturën e pushtetit komunist pasi Kosovës iu dha statusi i autonomisë në vitet 1970. Sipas tregimeve të ndryshme, Prishtina përshkruhet si e populluar nga një klasë e mesme që ngeli e pavetëdijësuar apo indiferente ndaj vuajtjes që pësonin viset rurale gjatë luftës. Ajo mbeti gjysmë e zbrazët nga trupat serbe gjatë ndërhyrjes së NATO-s, por shkatërrimi i pasurisë u ndal vetëm te plaçkitjet, që ndonëse ishte në përmasa të mëdha, i lanë të paprekura dhe të banueshme strukturat fizike rezidenciale. Menjëherë pas luftës, Prishtina u rrit shumë dhe u shqua edhe më shumë kundruall pjesës tjetër të krahinës. Ka një përqendrim të ri të selive ndërkombëtare dhe të pranisë diplomatike, por është krijuar edhe një elitë e re politike nga përvoja e luftës, që ka fituar pozicione të rëndësishme në Kuvend dhe qeveri; një masë e madhe e njerëzve u zhvendosën prej viseve rurale, duke lënë gjermadhat e

¹¹ Militant nacionalist shqiptar, i cili vdiq në paraburgim në vitin 1968.

shtëpive të tyre për të rindërtuar jetën në qytet. Fshati ka ardhur në kryeqytet, por ai akses i nuk e sundon atë.

Në Prishtinë dëgjuam shumë zëra të nëndheshëm mospajtuës me kultin e Adem Jasharit. Mirëpo, ata nuk janë strukturuar si kundër-narracion për ndonjë kritikë publike ndaj komandantit legjendar, gjë që do të ishte baraz me blasfemi. Na ka rënë të dëgjojmë komente kritike në biseda private, të përcaktuara kryesisht si refuzim ndaj tradicionalizmit. Tradicionalizmi bëhet estetikisht i pakëndshëm dhe miti bëhet burim i mospajtimit privat, qoftë i shfaqur në artin monumental, që riprodhon materialisht mitin e Jasharit, qoftë si nëntekst i rrëfimit mbi jetën dhe vdekjen e familjes Jashari,

Më 28 nëntor 2004, shtatorja e Adem Jasharit u zbulua në qendër të sheshit me të njëjtin emër në Skënderaj, qyteti komunal i Prekazit. Një estetikë moderniste e rrënjësor në ikonografinë përkujtimore socialiste e karakterizon këtë monument, sikurse shumica e përfaqësimeve të tjera të Jasharit (shih fig. 2). Përfaqësime të tilla, ndonëse të kënaqshme për disa, tjetërsojnë shumë banorë të qyteteve që e shohin veten si më të edukuar dhe më kozmopolitë se 'katundarët'. Kritika e tyre nuk nënkupton kundërshtim tërësor ndaj përkujtimit: për shembull, memoriali i ri i UÇK-së, një kopje e saktë e Memorialit të Veteranëve të Vietnamit në Uashington, i ngritur jashtë Skënderajt, ka patur një pranueshmëri të gjerë në mesin e po atyre kritikëve. Reagimi i tyre kundër prapambetjes së estetikës socialiste vjen së pari sepse ajo duket e huaj për botën perëndimore, së cilës ata duan t'i përkasin dhe së cilës ata mendojnë se i kanë takuar gjithmonë. 'Ku jemi kështu, në Korenë e Veriut?', ishte pyetja retorike e një veprimtari OJQ-je në Prishtinë, që komentonte zbulimin e shtatores së Jasharit në Skënderaj, kremtimit solemn të së cilës iu dha publiciteti i madh nga të gjitha mediat.

Gratë urbane ofrojnë një kritikë të fokusuar ndryshe. Nuk është për t'u befusuar që ato do të ishin të gatshme të distancoheshin nga legjenda e Jasharëve. Miti i sakrificës heroike personale, të sanksionuar me gjak, është një tregues kulturor i patriarkalizmit, kurse legjenda e Jasharëve dëshmon cilësi të fuqishme gjinore. Këto të fundit në mënyrë specifike ritheksojnë rendin shoqëror dhe idealet mashkullore karakteristike të traditës shqiptare, një rend që anashkalon dhe marginalizon gruan në sferën publike. Një e re profesioniste në Prishtinë, duke shprehur mendimin e saj, të cilin e dëgjuam shumë herë në biseda private, na tha: 'Po të më pyesni mua, do t'u thosha se Adem Jashari ka qenë i çmendur. Askush nuk ka të drejtë t'i çojë drejt vdekjes fëmijët dhe gruan e vet. Por unë nuk do t'ia shprehja mendimin askujt dhe po ta bënit këtë, unë do ta mohoja që i kam thënë këto fjalë'. Këtu shtrohet problemi i nocioneve të kundërta të moralitetit familiar, sidomos të të drejtave dhe detyrimeve të babait. Cili burrë do të sakrifikonte fëmijët e vet për një kauzë, sado e mirë të jetë ajo? Kjo pyetje nënkupton një gjykim negativ të primitivizmit të supozuar të Jasharëve, të përkufizuar nga një kulture patriarkale, që i jep babait pronësi të plotë mbi familjen e tij.

Ligjërimi hegjonik i master-narracionit të pasluftës e bën edhe më të vështirë për gratë që të sfidojnë nënshtrimin e tyre në rendin patriarkal të përcaktuar për to dhe fëmijët e tyre në familjen e burrit, e lëre më që të kërkojnë prijësi në shoqërinë e interpretuar si të ndërtuar nga burrat. Mbi këtë çështje nuk ka debat publik. Drama *War-less* nga Jeta Xharra prek pikërisht dramën e atyre grave të cilave aspektet mitike

të luftës ua mohojnë një vend në Kosovën e pasluftës. Ajo u vu në skenë në Londër në anglisht më 2004, sepse autorja mendon se tani nuk është koha që të vihet në skenë në shqip në Kosovë.¹² Gratë nuk kanë vend me peshë në përkujtimoret zyrtare dhe private që u kushtohen dëshmorëve të luftës. Megjithëkëtë, një numër i vogël i tyre iu bashkua UÇK-së. Ato pa dyshim kanë luajtur një rol mbështetës në rezistencën e armatosur. Gratë shërbenin si korriere, ndihmëse, kuzhinierë dhe infermiere, detyra këto që nuk gëzojnë kremtim pas përfundimit të luftës. Si në shumicën e shoqërive, ato u dhunuan dhe u vranë si viktimat e luftës prej armikut, por pastaj u harruan. Dhunimet në masë të madhe dhe sistematike që ndodhën gjatë luftës kishin vëmendjen e opinionit publik vetëm gjatë kohës së konfliktit, kurse në Kosovën e pasluftës çështja e dhunimeve si krim lufte është tretur fare nga ligjërimi politik, duke i lënë viktimat që të ballafaqohen me tragjedinë e tyre në mënyrë private.

Së fundi, roli i grave në rezistencën paqësore dhe civile ndaj regjimit të Beogradit të zhvilluar gjatë viteve 1990, është anashkaluar tërësisht. Shumë prej tyre e pësuan në kontekstin e përgjithshëm të humbjes së vendeve të punës, por shumë u angazhuan, nëpër shkolla dhe spitale të shoqërisë vetëndihmuese, në atë çfarë ishte shndërruar shoqëria kosovare. Veprimtaret politike vuajtën nga burgosjet dhe torturat. Sot, si atëherë, njohja e rolit të gruas në shoqëri është përgjithësisht i heshtur dhe i nënshtruar ndaj 'çështjes kombëtare'. Kritika e ligjërimin me mbështetje tradicionaliste rurale pasqyron një debat që nxjerr në pah dallimin e vjetër mes fshatit dhe qytetit, si prapambetje kundruall qytetërimin. Shumë banorë shqiptarë të qyteteve, në një mënyrë tipike sipas 'orientalizmit të brëndshëm' (ang. 'nesting orientalism'), i kanë përçmuar gjithmonë katundarët 'e prapambetur', duke i bartur tek ata përgjithësimet stereotipike të 'prapambetjes' që u përshkruhej të gjithë shqiptarëve nga mendësia dominuese në ish-Jugosllavi (Bakic-Hayden 1995).*

Kjo dukuri është parë të shfaqet në politikë përmes daljes së udhëheqësve të rinj, që kanë pak apo aspak lidhje me elitat urbane të paraluftës, të cilat ende janë të spikatura në Kosovë. Ndonëse pothuajse të gjithë politikanët e pasluftës kanë diploma universiteti, në disa raste të marra jashtë vendit, ata vazhdojnë të jenë objekt i kritikave nga më të rreptat për mungesë sofistikimi. 'Ata janë fshatarë. Fshatarët gjithmonë kanë qenë luftëtarë të mirë, por ata nuk duhet të marrin pushtetin politik', ishte një koment gjatë një bisede në një familje në Gjilan, që e dëgjua shumë herë gjetiu me ndryshime të pakta.

12 Intervistë me Jeta Xharrën, 11 mars 2005.

* Termi origjinal në anglisht "nesting orientalism" i referohet konceptit klasik të "Orientalizmit" në librin me të njëjtin titull i studjuesit Eduard Said "Orientalism" (1979). Ky koncept shqyrton mënyrat me të cilat fuqitë koloniale perëndimore shikonin subjektet e tyre të kolonizuara të Lindjes. Studjuesja Milena Bakic shqyrton riprodhimin e kësaj dikotomie midis lindjes dhe perëndimit brënda kontekstit ballkanik, ku "lindja" përfaqësohet nga "tjetri" i esencjalizuar që qëndron përkundrajt një "perëndimi të civilizuar"; ky riprodhim vendos një hierarki të kombeve sipas nivelit të tyre të supozuar të zhvillimit. P.sh. sllovenët shikojnë serbët si "lindje", kurse serbët shikojnë shqiptarët si të tillë. Në rastin tone dikotomia "Perëndim"- "Lindje", si binom "zhvillim"- "prapambetje", përfaqësohet nga diferencat midis qytetarëve dhe fshatarëve, këta të fundit të marrë si të "pazhvilluar". (shën. i red.).

Ndonëse përqendrimi ynë në qytete, sidomos në Prishtinë, është i dobishëm dhe i duhur për interpretimin e kundërvënieve kulturore ndaj master-narracionit, një çështje ndërlidhëse, që nuk është ekskluzivisht urbane në karakter, duhet po ashtu të merret parasysh: parapëlqimi ndaj mjeteve jo të dhunshme për arritjen e synimit të pavarësisë. Pas luftës, miti themeltar i heroit luftëtar ka zëvendësuar mitin e kundërshtimit paqësor ndaj regjimit të Beogradit gjatë viteve 1990 – në trajtën e shoqërisë paralele të Presidentit Ibrahim Rugova, udhëheqës i Lidhjes Demokratike të Kosovës (LDK),¹³ - të quajtur në një kohë si 'gandiste'. Shumë prej atyre që në atë kohë zgjodhën rrugën paqësore nuk pajtohen me rezistencën e armatosur. Ata i takojnë një spektri të gjerë shoqëror dhe gjeografik - 'zonës së përhimtë' amorge, sipas një nocioni të Primo Levit - të konformistëve, të atyre që u përshtatën me aparteidin e shoqërisë paralele.¹⁴

Në vitet 1990, shtypja ishte e madhe ndaj shqiptarëve, por shumë prej tyre i ishin përshtatur asaj. Zgjedhja e rezistencës civile e kishte bërë të panevojshëm shtimin e dhunës nga ana e Millosheviçit. I detyruar të shtypte rebelimin e UÇK-së –thonë këta zëra- regjimi u detyrua të bëhej më brutal. Përfundimi që rrjedh është se UÇK-ja i dha ndihmesë procesit të spirales së luftës dhe dhunës. Disa njerëz na thanë se gjatë luftës ata i kishin hedhur armët ngaqë nuk donin të provokonin policinë dhe të vinin në rrezik familjet e tyre. Një grua e ve na tha se ajo do të kishte më shumë dëshirë të shihte t'i kthehej i shoqi sesa një 'Kosovë të lirë'. Gjatë bisedave me banorët e Rahovecit dëgjuam argumentin se sikur të mos ishte përpjekja donkishoteske e UÇK-së për të pushtuar qytetin në korrik 1998, trupat serbe nuk do të hakmerreshin me masakrën që pasoi kundër civilëve. Të tërë këta zëra vazhdojnë të mbeten privatë, pasi që të mbash përgjegjëse UÇK-në, fitimtarët, për vdekjen e të pafajshmëve nuk është një argument që mund të bëhet publik.

Ne propozojmë se një hipotezë për dominimin publik të master-narrativës së Prekazit është mbështetja e tij në një traumë kolektive, e aftë për të prodhuar identifikim të fuqishëm kolektiv në mesin e komuniteteve shqiptare. Ndonëse roli patriarkal në vdekjen e Jasharit do të mund të ishte objekt denoncimesh, rrëfimi i masakrës së Jasharëve sjell një simbolizëm të fortë dhe të ngjeshur mbi një vuajtjeje të madhe, që prek shumëkënd dhe që i bashkon ata në një bashkësi kombëtare. Kur kërkuam shpjegim për mosgatishmërinë e tyre për të kritikuar publikisht Adem Jasharin, shumë nga të anketuarit na thanë se sakrifica e tij e jashtëzakonshme, që është e pamundur të shpaguhet në atë masë, i shtrëngon ata të jenë mirënjohës. Ndonëse ata refuzojnë rikonfigurimin e master-narracionit të rezistencës civile të Rugovës si kolaboracionizëm të një partie të bindur, nga ana tjetër ata pohojnë se pa Jasharin dhe vullnetin për të luftuar, Kosova ende do të ishte shoqëri e aparteidit. Mijëra familje shqiptare kanë përjetuar vdekje të dhunshme, burgosje dhe/apo humbje të pasurisë private nga politika shtetërore serbe. Rrëfimi i Jasharëve, siç është konstruktuar, është narracion në progresion, që ka krijuar një lidhje të fuqishme midis këtij pësimi dhe shpëtimit prej tij.

13 Dr Ibrahim Rugova, Kryetar i Shoqatës së Shkrimtarëve, ishte njëri nga themeluesit e LDK-së në vitin 1989. Më 1992 ai u zgjodh President i Republikës së vetëshpallur të Kosovës.

14 Levi shkruan lidhur me 'sferën e ambiguitetit dhe kompromisit' që përbën pjesën më të madhe të shoqërisë subalterne nën një autoritet mbizotërues represiv (Levi 1989: 67, 3669).

Kujtesa vendore dhe ndërkombëtare

Misioni i Kombeve të Bashkuara në Kosovë (UNMIK) është mandatar në radhë të parë për të krijuar një qeveri të përkohshme dhe për të ndërtuar një shoqëri multietnike deri në përcaktimin e një statusi final për Kosovën. Paradoksi është se me arritjen e institucioneve të përkohshme të vetëqeverisjes, Kosova e pasluftës është bërë një konstrukt i përcudshëm. Ajo është një territor me një President, Kuvend, me ministri dhe me një organizatë civile të mbrojtjes, Trupat Mbrojtëse të Kosovës, me synim për t'u bërë ushtri. Prapëseprapë asaj i mungon çfarëdo atributi i sovranitetit dhe mbetet nën tutelën e një protektorati ndërkombëtar. Në gjuhën diplomatike, kjo shpesh quhet 'ambiguitet kreativ' (ang. 'creative ambiguity'); jashtë këtij eufemizmi, një raport i pavarur i kohëve të fundit i OKB-së, e quan këtë si 'mungesë të orientimit dhe të një plani gjithëpërfshirës, që do të ofronte bashkësia ndërkombëtare' dhe arsyeya se pse UNMIK-u është përdorur kryesisht për të 'mbajtur kapakun mbyllur' (Eide 2004: paragrafi 11). Derisa të zgjasë kjo gjendje dhe derisa serbët vendorë të refuzojnë të marrin pjesë në qeverisje dhe vazhdojnë të varen nga Beogradi për rroga dhe shërbime, shqiptarët konstituohen si subjektë të vetëm të UNMIK-ut. Një shembull ilustron këtë gjendje: si bartës të dokumenteve të udhëtimit të UNMIK-ut, që kanë zëvendësuar pasaportat jugosllave, shqiptarët në Kosovë janë klasifikuar si grup unik, të identifikuar vetëm në bazë të etnicitetit të tyre (Blumi 2003). Nën protektoratin ndërkombëtar, shqiptarët në Kosovë përjetojnë pavarësinë e tyre aq të dëshiruar vetëm si 'liri nga serbët', një përvojë që përforcon identitetin dhe solidaritetin e tyre etnik.

Një shembull, i ndodhur në Prekaz, është shumë domethënës. Në tetor të vitit 2003, trupat franceze të NATO-s hynë në një konfrontim të armatosur me Murat Jasharin dhe të mbijetuarit e tjerë, pasi kishin bastisur pronën e tyre për armë për dy ditë me radhë. Ata nuk kishin leje, që për trupat e NATO-s në Kosovë nuk kërkohet me ligj, por që u kërkua nga Jasharët si kusht për zbatim. Emocionet ishin të larta jo vetëm në Prekaz por ngado, pasi që ky incident ktheu kujtimet e dhimbshme të luftës. Sipas një thashethemnaje të ashpër që u përhap në mesin e shqiptarëve, por që doli se ishte plotësisht e pabazë, ushtarët francezë i ishin sulur pronës së Jasharëve të dehur dhe duke kënduar, një karakterizim ky që në mënyrë të hapur i bashkëshoqëron ata me sjelljen e trupave serbe gjatë luftës. Duke parë raportet televizive të kësaj ngjarjeje dhe duke folur me të dy protagonistët e atij incidenti dhe me ata që vetëm sa e bisedonin këtë nëpër kafenetë e kryeqytetit, zbuluam se kishte një solidaritet të jashtëzakonshëm me Jasharët. Ky bashkëpëlqim është pasqyrim i atij që ekziston në udhëheqjen politike. Kuptuam se kritika ekzistuese ndaj legjendës së Jasharëve tretet menjëherë sapo sulmohet kjo familje, e cila është simbol i pavarësisë shqiptare nga ndërhyrja e huaj.

Me atë rast, Murat Jashari ndihej posaçërisht i fyer nga mungesa e respektit ndaj vendit të shenjtë të familjes nga ushtarët francezë; ata kishin shkelur mbi vendin e masakrës, duke dhunuar kështu 'vendin e shenjtë'.¹⁵ Ai po ashtu ishte fyer nga pandehma se familja e tij do të mund të ishte e përfshirë në veprimtari të paligjshme. Indiferenca dhe mosnjohja me paramendim kanë karakterizuar në masë të madhe

15 Intervista me Murat Jasharin, Prekaz, 28 tetor 2003.

qëndrimin e aktorëve ndërkombëtarë ndaj legjendës së Jasharëve dhe rolin ikonik të saj në mesin e shqiptarëve. Ky qëndrim është konsistent me refuzimin për t'u angazhuar me kuptimin që kanë vendasit për shtetësinë dhe kjo thëllon hendekun midis dy shoqërive dhe realiteteve, atij ndërkombëtar dhe atij vendor.

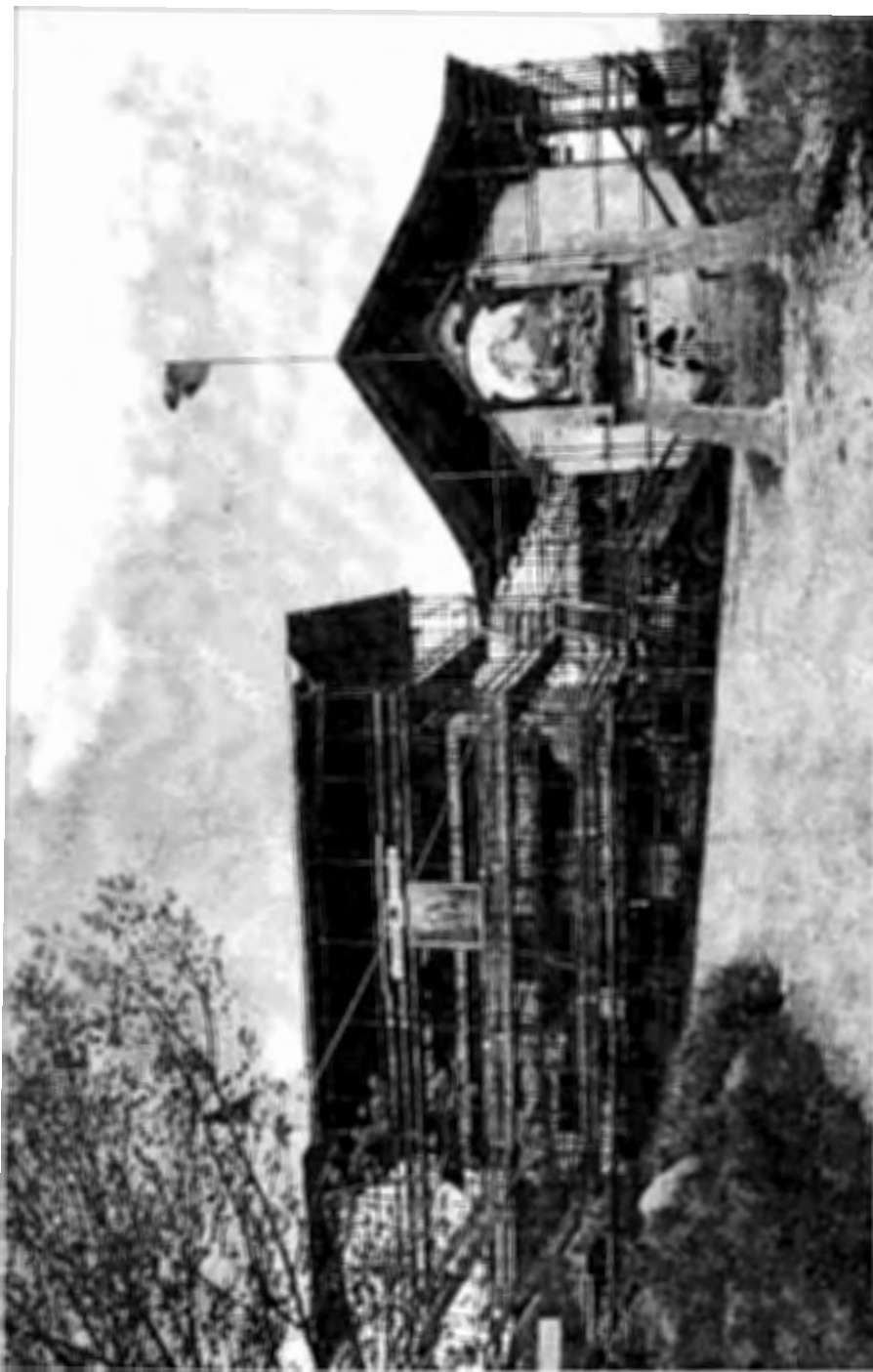
Etnografia jonë propozon se administratorët nuk e shohin shoqërinë kosovare si një subjekt politik të formësuar nga një histori specifike, në të cilën ndërveprimi dhe harmonia me pushtetin shtetëror, përfshirë edhe administratën ndërkombëtare, luan një rol vendimtar. Ata e kuptojnë atë kryesisht përmes thjerrëzash të kategorizimeve të tilla të depolitizuara si viktimë dhe kriminel. Gjatë kohës së 'ndërhyrjes humanitare' – atëherë një nocion në qendër të një debati të thukët - aktorët ndërkombëtarë i supozonin shqiptarët viktimë të pafajshme, duke flakur përkohësisht gjykimin e tyre ndaj guerrilles UÇK. Në nivelin simbolik, ky kuptim mbështetej në bartjen e imazhit të holokaustit, së pari në Bosnjë e pastaj në Kosovë. Ka dëshmi të bollshme se kujtimet e Luftës së Dytë Botërore kishin një ndikim tek disa, sidomos në vendimin e trupit diplomatik të SHBA-ve (Albright 2003: 382; Clark 2001: 11); dhe holokausti u përmend më vonë për të arsyetuar ndërhyrjen ushtarake të NATO-s, që kuptohej si veprim 'shpëtimtar' për dëshkrimin në pengimin e vrasjeve, jo vetëm gjatë Luftës së Dytë Botërore, por edhe gjatë luftës së Bosnjës (Levy and Sznajder 2002: 99). Kur menjëherë pas konfliktit, shumica e serbëve e lëshuan Kosovën, apo u detyruan të iknin nga një klimë dhune dhe frikësimi, termi 'spastrimi etnik i anasjelltë' (ang. reversed ethnic cleansing) zuri të përdorej me të madhe për të përshkruar përgjegjësinë kolektive të shqiptarëve.¹⁶ Pas luftës, serbët u bënë viktimë.

Vëzhgimet e shtrira dhe intervistat [nga 1999 - 2005] konfirmojnë se shumica e 'ndërkombëtarëve', siç quhen rëndom ushtarakët dhe civilët e huaj, kanë pak apo aspak kujtesë ndaj ngjarjeve të marsit të vitit 1998, edhe aq më pak duan ta vizitojnë Prekazin. Edhe nëse dinë për Prekazin, ata faktikisht dhe figurativisht qëndrojnë larg nga ky vend. Një zyrtar i lartë ndërkombëtar na shoqëroi njëherë tek Memoriali, por refuzoi të dilte nga makina nga frika se mos shihej në këtë vend. 'Ata nuk duan që të shfaqen sikur mbajnë anën e dikujt', shpjegoi kështu diplomati perëndimor qëndrimin e shumicës së kolegëve të tij. Me përjashtim të Kryeadministratorit të parë të OKB-së, Bernard Kushner, vizitat zyrtare të profilit të lartë deri vonë kanë patur cilësi aksidentale.

Krahasojeni këtë me rolin qendror që kulti i Adem Jasharit luan në teatrin vendor të politikës së pushtetit! Përkundër rivaliteteve politike¹⁷ dhe mospajtimeve private, simboli më i shenjtë i martirizimit kombëtar dhe afirmimit të krenarisë mbetet referim detyruar për të gjithë politikanët e të gjitha ngjyrave, përparësia e përbashkët e të cilëve është akoma pavarësia e Kosovës. Nga fillimi i fushatës elektorale të vitit 2004,

16 Shih deklaratën e Kofi Ananit (14 tetor 1999) në www.un.org/peace/Kosovo/news/99/pct99_2.htm dhe deklaratën për shtyp në Zëdhënësit të KFOR-it të datës 1 nëntor 1999 në www.nato.int/kosovo/press/1999/k991101a.htm

17 Ka pasur një luftë të madhe publike, me akuza të ndërsjella të tradhtisë, veprimtarisë kriminale dhe vrasjeve, që ndodhi në shtyp (Di Lellio 2005) dhe në gjykata midis fraksioneve kundërshtarë të rezistencës së armatosur.

Kompleksi për kujtimor 'Adem Jashari', Prekaz, maj 2004.

publicisti Veton Surroi dhe partia e re Ora bëri një vizitë shumë të publikuar tek Memoriali i Prekazit. Presidenti Ibrahim Rugova,* i cili para vitit 1998 pohonte me këmbëngullje se UÇK-së ishte shpikje e shërbimeve sekrete serbe dhe vazhdimisht refuzonte të bashkëshoqërohej në çfarëdo mënyre me UÇK-në,¹⁸ ka një raport jo të lehtë me Jasharët. Rugova nuk e ka vizituar asnjëherë Prekazin. Mbështetësit e tij thonë se arsyeja është sepse ai nuk është ftuar kurrë dhe ka frikë nga ndonjë reagim negativ apo madje edhe të dhunshëm, derisa kritikuesit e tij pohojnë se atij nuk i intereson ai vend. Megjithatë, madje edhe ai kërkon bashkëshoqërim me Jasharët. Në disa raste, *Bota sot*, gazetë e afërt me partinë e tij, ka botuar një fotografi që paraqet Rugovën në një takim në Tiranë, në fillim të viteve 1990, me Adem Jasharin që qëndron në këmbë pas tij.¹⁹ Kjo bëhej për të dëshmuar marrëdhëniet politike midis dy liderëve, kur në fakt as që ka ekzistuar, si dhe për të denoncuar liderin rival politik dhe përfaqësuesin e UÇK-së, Hashim Thaçin,²⁰ se ai gjoja përdor një 'fotografi të fallsifikuar' të tij me Jasharin. Kjo fotografi tregon Jasharin me dorën e tij në shpatullat e Thaçit dhe është riprodhuar nëpër kalendare dhe në një poster të *Epokës së re*, gazetë e afërt me partinë e Thaçit, me poshtëshënimin: "legjendat kanë ardhmëri". Së voni, kemi hetuar një ngritje të një kundër-narrative që vë Adem Jasharin plotësisht në kampin e Rugovës. 'Jashari ka qenë trupprojë e Rugovës... presidenti e ka dërguar atë në Shqipëri për t'u stërvitur si luftëtar', thoshte një student i ri, në një debat me një simpatizues të UÇK-së. Një ithtar i LDK-së sugjeronte se UÇK-ja e ka rrëmbyer kujtimin mbi Adem Jasharin, i cili në jetë ka qenë 'pragmatik dhe, pa dyshim, në anën e Rugovës'.

Një pjesë e madhe e këtij debati konsiderohet si folklor vendor nga administratorët ndërkombëtarë. Për ta përmirësimit i situatës së krijuar pas luftës, me ikjen e mijëra serbëve nga Kosova, u bë prioritet që kërkonte një 'risistemim' të Kosovës në një të tashme ahistorike të tolerancës multietnike. Ka pak, apo aspak, durim për vlerësimin politik dhe kulturor të perspektivave të ndryshme të shqiptarëve lidhur me të kaluarën e afërt të Kosovës. Të mënjeluar, këta të fundit, gjejnë një unitet të vakët, por të rëndësishëm në kujtimin- dhe përkujtimin-e Prekazit. Prekazi fton secilin që t'i rezistojë thirrjes për harresë (amnezi) kolektive, - kujtim selektiv - të historisë vendore, të bërë në mënyrë të tërthortë nga aktorët ndërkombëtarë.

Veprimtaria e krijimit të mitit kombëtar e sipërmarrësve përkujtues shqiptarë në Kosovë i ka nxjerrë dorëshkrimet kulturore nga një traditë patriarkale. Ato mbështeten në nocionin e rezistencës deri në vdekje dhe detyrimin e të gjithë brezave për të mos harruar dhe për të përfunduar punën e dëshmorëve. Ndryshe nga receta hebreje për të mos harruar, *zakhori*, bartja e së kaluarës në gjeneratat e tashme dhe të ardhshme drejtohet nga ligji zakonor dhe jo nga tekste religjioze, por ka forcë të ngjashme (Yerushalmi 1982). Ajo mbështetet në praktikat tradicionale të rrëfimit të tregimeve, në të cilat përzihet historia, legjenda dhe kujtimet vetjake. Këtu, treguesi i rrëfimit dhe

* Shih passhënimin

18 Intervistë me zëdhënësin e Rugovës deri në vitin 1998, 15 shtator 2005.

19 Faqja e parë (*Bota Sot* 2004).

20 Hashim Thaçi nga Drenica, ishte lider studentor, i cili emigroi në Zvicër, pjesëtar i hershëm i UÇK-së dhe themelues i Partisë Demokratike të Kosovës (PDK).

historiani janë i njëjti person. Ata kanë thurrur këtë vijë rrëfimi për një Kosovë të pavarur: një komb i çliruar nga sundimi serb pas një rezistence të gjatë dhe të përgjakshme, të ringjallur përmes sakrificës heroike të komandantit legjendar Adem Jashari.

Ky është master-narracioni që shkakton kundërshti dhe mospajtime, por që tashmë shërben si një ikonë e unitetit rreth të cilit mbliidhen shqiptarët për dy arsye të rëndësishme dhe të ndërlidhura. Së pari, kujtimi për të vdekurit dhe për vuajtjen kolektive përbën një të kaluar të përbashkët për shqiptarët në Kosovë, që nuk mund të anashkalohej lehtë. Së dyti, axhenda ndërkombëtare, duke u orvatur që të imponojë vlerat e veta universaliste dhe abstrakte dhe të krijojë një shoqëri multietnike, duket si një pengesë kundruall projektit vendor për ndërtimin e shtetit. Përderisa retorika që përdor UNMIK vazhdon t'i klasifikojë vendorë përmes kategorive të 'viktimave' apo 'kryerësve të krimit', viktima 'meritore' dhe 'jomeritore', vija e rrëfimit shqiptar, e përqendruar në rezistencën heroike, riafirmon veprimin shqiptar dhe angazhimin e tij për të fituar pavarësinë.

Mund të ketë mospajtim të fshehur midis botërave urbane dhe rurale në Kosovë dhe në vija të tjera të ndarjes, si ato gjinore dhe politike, si në çdo shoqëri tjetër komplekse, por master-narrativa vepron në dy funksione. Në retrospektivë, ajo ka zhvendosur fokusimin nga përvojat 'e turpshme' të viktimizimit/poshtërimit në transmetimin e krenarisë. Në perspektivë, ajo ka ofruar një ikonë të solidaritetit kombëtar politik dhe e ka bërë të panegociueshme kërkesën për pavarësi. Ata që kanë rënë për një Kosovë të lirë, tani janë vënë në pozitë të motivojnë dhe mobilizojnë rezistencën e ardhshme, nëse kjo është e domosdoshme.

Pashënim

Pas dorëzimit për botim të këtij artikulli në revistën "Nations and Nationalism" Presidenti Ibrahim Rugova vdiq më 21 janar 2006. Vdekja e tij e mbuluar në tërë botën nga mediat, tërhoqi një përfaqësim të rëndësishëm të diplomacisë ndërkombëtare në varrim, duke i mundësuar kështu një ceremoni 'shtetërore' për simbolin vendor prej babai të pavarësisë së Kosovës. Binte në sy mungesa e familjes Jashari, të gardës së TMK-së të drejtuar nga miku dhe fqinji i Jasharëve, Nuredin Lushtaku, dhe i disa veteranëve të UÇK-së, të zemëruar nga vendimi për ta varrosur presidentin pranë dëshmorëve të UÇK-së në Prishtinë. Me këtë vendim, LDK-ja futi Rugovën në kuadër të master-narracionit të Jasharëve, që kërcënon me 'rrëmbimin' e pozitës ikonike të Adem Jasharit dhe duke zgjeruar kështu përçarjen në mesin e ish-luftëtarëve të UÇK-së nga rajone të ndryshme të Kosovës. Vdekja e Rugovës forcoi autoritetin e moralit joluftarak, aktualisht të heshtur, me mundësi që të fitojë në fuqi dhe koherencë për një kundër-narracion publik.

Anna Di Lellio, PhD në sociologji në Columbia University, Nju Jork, ka dhënë leksione në sociologji në Sarah Lawrence College, Nju Jork dhe ka qënë korrespondente për Amerikën Veriore për gazeta të ndryshme italiane qysh nga viti 1991. Në 1999 ajo

fillon të punojë për Kombet e Bashkuara në agjensitë e emergjencave për Kosovën dhe Timorin Lindor. Në 2001, pasi mbaroi Masterin në Politikat Publike nga New York University, ajo u bë Komisionere e Medias për Kosovën. Në 2003 ajo ishte analiste kërkimesh për Organizatën Ndërkombëtare të Migracionit (IOM) mbi programin e reintegrimit të UCK dhe Këshilltare Politike e Koordinatorit të Trupave Mbrojtëse të Kombeve të Bashkuara. Së fundi, ajo ka qënë Këshilltare Politike e Kryeministrit të Kosovës. Tani ajo jep mësim në Kosovo Institute of Journalism and Communication and at the New School for Social Research in New York. Ajo ka bërë edhe një dokumentar mbi trafikimin e grave në Kosovë për Televizionin Publik Italian RAI, si edhe ka shkruar ese mbi politikën në Kosovë. *The Case of Kosova*, një përmbledhje esesh që ajo ka redaktuar është botuar këtë vit nga Anthem Press, Londër.

Stephanie Schwandner-Sievers, Balkanologe dhe Antropologe sociale (Berlin, Free University), aktualisht punon si Visiting Professor për shkollën ndërkombëtare Masters Programeve Master në Studimet e Evropës Lindore (MIREES) në Universitetin e Bolonjës, Itali. Ajo është gjithashtu edhe bashkëpunëtoresh nderi (Honorary Affiliate) në Qendrën për Studimet e Evropës Juglindore e Shkollës së Studimeve Sllavonike dhe Studimeve të Evropës Lindore (SSEES), ku qysh nga viti 1997 deri në 2003 ka punuar si studjuesja e parë e programit Alex Nash Fellow për Studimet Shqiptare. Ajo ka kryer studime etnografike në terren në Shqipëri, Kosovë dhe në diasporën shqiptare qysh nga viti 1992; ka botuar shumë artikuj mbi politikën shqiptare të përfaqësimit dhe identitetit, konstruktimin e traditës, gjinisë, sigurisë, mitit, kujtesës, migracionit dhe transnacionalizmit; ka shkruar raporte të ndryshme konsulente për prodhime që lidhen me gjykatat dhe agjensitë ndërkombëtare. Midis të tjerash ajo është edhe bashkëredaktore, së bashku me Bernd J. Fischer, e librit *Albanian Identities: Myth and History*, Londër: Hurst 2002.

Referencat

Albright, Madeleine. (me Bill Woodward). 2003. *Madam Secretary: a Memoir*. New York: Miramax Books.

Amnesty International. 1998. *A human rights crisis in Kosovo province. Drenica, February-April 1998: Unlawful killings, extrajudicial executions and armed opposition abuses*, 30 qershor (AI INDEX: EUR 70/033/1998).

Bakic-Hayden, Milica. 1995. 'Nesting orientalism: the case of Former Yugoslavia', *Slavic Review* 54(4): 917-31.

Blumi, Isa. 2003. 'Ethnic borders to a democratic society in Kosova: the UN's identity card' in Florian Bieber and •idas Daskalovski (eds.), *Understanding the War in Kosovo*. London and Portland, OR: Frank Cass, 217-37. Bota Sot. 2004. 'Fotografia origjinale dhe falsifikatorë të historisë', *Bota Sot*, 10 mars. Brear, Holly Beachley. 1995. *Inherit the Alamo: Myth and Ritual at an American Shrine*. Austin, TX: University of

Texas Press.

Brubaker, Rogers. 1996. *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.

Clark, Wesley. 2001. *Waging Modern War*. New York: Public Affairs.

Colvin, Marie. 1998. 'Kosovo's silent houses of the dead', *The Sunday Times*. 15 mars.

Di Lellio, Anna. 2005. 'Empire lite as a swamp', *Transitions XLV*(1): 63-80.

Di Lellio, Anna and Stephanie Schwandner-Sievers. 2006. 'Sacred Journey to a Nation: the Construction of a Shrine in Postwar Kosovo', *Journeys: The International Journal of Travel and Travel Writing* 7(1).

Eide, Kai. 2004. *The Situation in Kosovo. Report to the Secretary General of the United Nations*. 15 korrik. (http://www.kosovo.com/news/archive/2004/August_17/1.html). accessed on 18 tetor 2005.

Federal Republic of Yugoslavia. Federal Ministry of Foreign Affairs. 2000. *Terrorist acts of Albanian terrorist groups in Kosovo and Metohija. Documents and evidence*. 1 janar 1998 – 10 qershor 1999, III Part One Belgrade: Službeni Glasnik. Halimi, Emin. and Ajnishahe. Shala. 2000. *The Jasharis: The Story of a Resistance*. Pristina: Rilindja. Hamzaj, Bardh and Faik. Hoti. 2003. *Jasharët: histori e rrëfyer nga Rifat, Besarta, Bashkim, Murat dhe Lulzim Jashari*. Prishtinë: Zëri.

Humanitarian Law Centre. 1998. *Spotlight on: Kosovo, human rights in times of armed conflict*, Report No. 26 (maj). Belgrade: Humanitarian Law Centre.

Jelin, Elizabeth. 2003. *State Repression and the Struggle for Memories*. London: Social Science Research Council.

KMLDNJ. 1998. *Buletini*. viii/6 (January/March) Pristina: KMLDNJ.

Levi, Primo. 1989. *The Drowned and the Saved*. New York: Vintage.

Levy, Daniel and Natan Sznaider. 2002. 'The Holocaust and the formation of cosmopolitan memory', *European Journal of Social Theory* 5(1): 87-106.

Rugova, Ibrahim. 1994. *La Question du Kosovo*. Paris: Fayard.

Schwandner-Sievers, Stephanie. 1999. 'Humiliation and reconciliation in Northern Albania: the

logics of feuding in symbolic and diachronic perspectives' in Georg Elwert, Stephan Feuchtwang and Dieter Neubert (eds.), *Dynamics of Violence: Processes of Escalation and De-escalation in Violent Group Conflicts* (Sociologus, supplement 1), 133-52. Berlin: Duncker & Humblot.

Yerushalmi, Yosef Hayin. 1982. *Zakhor: Jewish History and Jewish Memory*. Seattle, WA, and London: University of Washington Press.

Zëri. 1998. 'Adem Jashari: Njeriu që ndërroi epokën' (Editorial section on the year's events). 26 dhjetor.

Zerubavel, Yael. 1994. 'The historic, the legendary, and the incredible: invented tradition and collective memory in Israel' in John Gillis (ed.), *Commemorations: the Politics of National Identity*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 105-23.